

HOMO ABSURDUS KURAMI İÇİN BİR BAŞLANGIÇ: THORSTEIN VEBLEN'DEN VE JEAN BAUDRİLLARD'A DEĞİŞEN TEMALAR

*Prelude to a Theory of Homo Absurdus: Variations on Themes
from Thorstein Veblen and Jean Baudrillard*

*Alan W. Dyer**

*Çeviren: Mehmet Emin Balcı***

Özet

Homo absurdus, ekonomik yaşamın gerek Ortodoks gerek Marxist yorumların başat karakterinden büyük ölçüde farklılaşan bir ekonomik karaktere gönderme yapar. Saçmalığın (absurdus) toplumsal ve psikolojik nitelikleri Thorstein Veblen'in iş kültürüne yönelik varoluşsal ve ironik yorumunda görülebilir. Bu makale özellikle Veblen'in endüstriyel ve parasal pratikler arasındaki bir dikotomiyle sonuçlanan bir çaresizlik türünü ve bu kültür içindeki saçmalık deneyiminin ana yapısını tanımlamak ve incelemekte ironiyi nasıl kullandığını göstermeyi amaçlamaktadır. Jean Baudrillard'ın "Üretimin Aynası"nda Marxizm'e getirdiği eleştiriler Veblen'in yaklaşımına yönelik çağdaş ilginin bir örneği olarak tartışılmıştır. Absurdus, teorik kullanımının ötesinde bunalımın yarattığı durumlardan kaçma eğilimine yönelik tedavisel bir cevap olarak tanımlanabilir.

1. Giriş

Bu çalışma, özelliklerini Thorstein Veblen'in çalışmalarından ve Jean Baudrillard'ın Marxizm yorumundan çıkarsadığım yeni bir ekonomik tipin psikolojik ve toplumsal sınırlarını incelemektedir. Bu tipi Veblen'in iş kültürü analizlerinde saklı varoluşsal eğilimlerinden hareketle *homo absurdus* olarak adlandırdım. Söz konusu ismi seçmemde ekonominin bu yeni kahramanı ile, ortodoks ve Marxist iktisadın kahramanları olan, sırasıyla *homo economicus* ve *homo revoltus* arasındaki keskin ayrım oldukça belirleyici olmuştur. Daha açık bir şekilde ifade edersek, her iki kahraman da farklı birer şahsiyet sergilemektedir: *economicus*, rasyonel ve hazcı bir şahsiyete, *revoltus* teolojik ve devrimci bir şahsiyete sahipken, absurdus saçma ve ironik bir bilince sahiptir.

* Northeastern University, Boston, Mass.

** Arş. Gör. İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü.

Öncelikle *absurdus* tipini Veblen ve Ortodoks iktisatçılar arasında cereyan eden entelektüel gerilim aracılığıyla inceleyeceğiz. Fakat *absurdus* aynı zamanda belirli Marxist kavramlara tezat teşkil edecek şekilde açıklanabilir. Veblen'e entelektüel anlamda borçlu olduğunu kabul eden birkaç çağdaş düşünürden biri olarak Baudrillard'ın son dönem çalışmaları, tıpkı Ortodoks iktisatçılar gibi, Marx'ın da iş kültürünün varoluşsal çaresizliğine ayak diremekte başarısız olduğunu ileri sürmüştür. Çalışmamın son kısmında Baudrillard'ın Marx eleştirisinde savunduğuna benzer gerekçelerle Veblen'in klasik ve neo-klasik iktisatçılardan nasıl ayrıldığını göstermeye çalışacağım.

2. Olgudan Bağımsız Bir Gerçeklik

Hikâyemiz Adam Smith'in tacirlerin cehalet kokan davranışlarına dair entelektüel ümitsizliği ile başlıyor.¹ Finansal sermaye dolaşımının doğduğu Merkantilist İngiltere'de kötü ve bencil eylemlerle karşı karşıya gelen Smith, ekonomik büyüme sürecinin aslında tutarlı bir mantığa riayet ettiğini kanıtlamaya çalışmıştır. Smith, ekonomik büyüme sürecinin piyasada olup bitenlerle yakından ilişkili olduğuna inandığından piyasa-alanını (market-place) düzenlemeyi entelektüel bir vecibe olarak görmüştür. Piyasayı, kurnaz satıcı ve saf alıcının bulunduğu yeri, olduğu haliyle bırakmak ulus-devletin en büyük başarılarının kökenindeki utanç verici deneyimlerden birini kabul etmek olacaktır: ekonomik büyüme. Onun çalışmalarında büyüme hem çözülmüş bir problem hem de sorgulanmamış bir varsayım demektir. Sınanmamış bir varsayım olarak büyüme, Smith'in ekonomik dünyasının kendine has putlarından biridir. Aslına bakılırsa ulus devletinin Batı Avrupa'da yükseldiği dönemle birlikte, büyüme epeyce bir süredir zaten kutsal hüviyetindeydi (Polanyi, 1944, 5. ve 6. bölüm). Smith'in sorunu bu puta Aydınlanmanın değerlerini yüklemektir; bu amacını, alım ve satım deneyimini büyüme artışı ekseninde yeniden düzenleyerek gerçekleştirdi.

Veblen'in Ortodoks iktisat eleştirisi gündelik deneyimin toplumdaki finansal sermaye dolaşımından ayrılıp farklı bir kaynaktan beslenen bir davranış ilkesinin keşfedilmesi gerektiği inancından yola çıkar. Smith'e göre bu kaynak, Aydınlanma'nın ahlak felsefesidir (Veblen,1919C:70). Veblen tacirlerden ve onların yalancı ve düzenbaz yöntemlerinden son derece rahatsız olan Smith'in, piyasanın tutumlarındaki alçaklığı değişim değerinin makul ve doğal dünyasına göre dönüştürecek doğal hukuk ve hakların düzenli ve lütufkâr dünyasından uzak durduğunu (withdraw) söyler. Smith, gerçek dünyada kâr ve ekonomik büyüme arasında bir bağlantı olduğunu kabul eder ancak kâr yaratımındaki deneyimsel olguları belirlemeye çalışır. Bununla birlikte finansal sermayenin dolaşımındaki kurumsal unsurlardan, piyasanın, servetin, parasal kârın ve bunların (servet ve parasal kar) kutsal ortaklığının eş değerleri mübadelesinde

¹ Smith'in tacirlerin davranışları hakkındaki amansız eleştirilerini görmek için Uluslar'ın Zenginliği'nin tamamını okumaya gerek yoktur. Kısa bir atıf için Bknz. Cilt I, kısım X, bölüm. II, s. 144

oynadığı rolden gözü kamaşmıştır. Sonuç olarak değer kuramı finansal sermaye dolaşımının gerçekliğinden kaçış için kuramsal bir araç haline gelmiştir. Smith, iş kültürünün deneyimsel olgularını analizini yok sayarak ekonomiyi olgudan bağımsız gerçeklikleri konu edinen bir bilim haline getiren muteber bir geleneğe ön ayak olmuştur.

Veblen, bu konuda diğer iktisatçılardan daha az heveskâr görünse de, yeni nesil iktisatçıların ulaştığı kayda değer gelişme sayesinde emek değer teorisinden vazgeçildiği görüşünü paylaşır. Fakat ona göre bu durum yalnızca emek gücünün yerini reel maliyet ve tercihlere, olağan durumların yerini doğal hukuka bırakan soyutlamalardan ibaret entelektüel bir yenilenmedir (renovation). Başka bir deyişle iktisadın neo-klasik cilası, iktisadı değer teorisi ile değerlendirmeye ve sonuçta da (değeri ç.n.) bireylerin gündelik deneyimi aracılığıyla açıklama sorumluluğundan kaytarmaya devam etmiştir (Veblen, 1919C:149).

Smith'den bu yana Ortodoks iktisat analizlerinde varsayılan değer teorisinin artan önemi küçümsenmemelidir. Ben bu olgunun bilimsel ve hatta siyasal bir yorumdan öte ahlaki-entelektüel bir yorum olduğuna inanıyorum. Değer teorisinin evriminin bir sonucu olarak kendine has davranışların cansızlaştığı, parmaklıkları olmayan piyasa kafesinin ekonomik değerlerin üretim ve mübadele için bütünlüklü bir düzeneğe dönüştüğü bir ekonomik tip yaratılmıştır. Bu tip (homo economicus), tesadüflerin harem ağası, finansal sermayenin dolaşımındaki karmaşık hakikati düzenlemeye yardımcıdır. İktisatçılar ticari yaşamın kendini-abartışını (self-aggrandising) dönüştürmekle kişisel talihi arttıracak toplum karşıtı maddi araçlar ve büyümenin toplumsal olarak asilane sonucu arasındaki varoluşsal bağlantıyı parçalamışlardır.

3. İroni ve Absürt

Bir sonraki sorumuz gerçeklikten bu kopuşa neden olan şeyin ne olduğu olacak? Bu soru, değer teorisinin ördüğü kılıfın iş kültürünün bir parçası haline geldiğini göz önünde bulundurmakla cevaplanabilir. Veblen, değer teorisinin iktisatçılardan para simsarlarının ve tacirlerin saik ve eylemlerini sakladığı konusunda ısrarcıdır. Profesörlerin neden başka bir dünyaya özlem duyduğunu açıklayan bu saik ve eylemler hakkında Veblenci değerlendirmelerin yalnızca az bir kısmı tasvip edilmiştir.

Veblen'in sırrı, ekonomik formalizmi yazılarındaki ironik tonla ters yüz eden yönteminde saklıdır. Veblen'deki ironi biçimsel bir özentiliğin ötesinde analitik bir araçtır. İroni, iş kültürünün altında yatan saçmalık ve çaresizliği vurgulamaya, iktisat disiplininin entelektüel amacını belirlemeye yardım eder. Burada daha önce de ifade ettiğim gibi, Veblen'deki varoluşsal bileşenle karşılaşırız. Söz konusu bileşenin ilk işareti Veblen'in fikirlerinden değil; ironinin parçası olmaktan gelir. Veblen'in tacirlerin kişisel tatminlerini baltalama arzusu, onun entelektüel hamsi olan Smithce de paylaşılır. Bununla birlikte Smith, aslında, piyasa-alanı ya da daha çok piyasa-alanının kurgusal temsili yoluyla iş

adamının anti-sosyal güdülerini ortaya koyar. Veblen'in varoluşsal özelliğinin ilki, piyasanın alçaklığını (ignobility) yadsımaya karşı gelmesidir. Veblen bu alçaklık ile mertçe yüzleşir, ona göğüs gerer ve amansız ironisinin bakışları altında amaçlarını ters yüz eder.

İroni, Veblen'in ticaret toplumunun sefaletine dair keşif amaçlı ameliyatlarda bulunma yoludur. O, ironiyi gündelik dilin basit araçlarını ortaya çıkarmakta kullanır. İroni, Veblen'i geleneksel bir toplumsal kuramcından, (Nietzsche ile birlikte) tiksindiği bir kavram-mumyasından (concept-mummies) daha çok; yaptığı tercihlerin gerekçelerinden giderek daha çok vicdan azabı duyan insanlara yardım etmeye çalışan bir toplumsal terapist kılar (Nietzsche, 1976:479, Veblen, 1919B: 245-51).

Sonuçta bir terapist olarak Veblen'in amacı ne fikirlerin gayr-ı şahsi yapısını ortaya koymak ne de tedavi edilebilir eylemlere bir reçete yazmaktır ancak insanların kendi yaşamlarını inşa etmesine ve başkalarıyla beraber yaşamaya çalışmasına olanak sağlamaktır (Rank,1958:532). Çaresizlik tehdidinin asla üstesinden gelinemez. İhtiyaçlarımızı gideren amaç ve lüzumlu eylemleri yitirme ihtimali, bir kere ve her zaman için, kuramsal bir icat değildir. Ciddiyetimiz bizi aptalca konuşmaya ve davranmaya sevk ettiğinde bizi ikaz edecek bir tür psikolojik ihtiyat olarak ironik bir tutum sergilemek yapabileceğimiz en iyi şeydir.

Veblen'in ironi kullanımı, bazı dil felsefecilerinin dil terapisi dediği çaresizlik ve benzeri durumlar hakkındaki farkındalığımızı arttırmayı hedefler. Veblen'in yöntemini gündelik dil açısından başka bir yerde inceleyeceğim (Dyer:1995). Burada ise Veblen'in ticaretin sefaleti hakkında yürüttüğü soruşturmada ironinin yerini anlamamıza yardımcı olacak birkaç noktaya temas edeceğim. Stanley Cavell'a göre gündelik dil felsefesi olağan ya da yerleşik inançları belirlemez; fakat öz-bilincimizin farkına varmak için bir yöntem veya terapi sağlar; gündelik dil felsefesi, sahip olduğumuz kimlikleri öğrenmek için gündelik dilimizi inceler (Cavell, 1962:86-87). Bu tür bir araştırma, genelde kişisel ilgi ve beklentiler ışığında uzlaşımsal (conventionality) kelime dağarcıklarının ya da etkinliklerinin deneyimleri anlamlı kılıp kılmadığı sorununu dikkate almaksızın insanların uzlaşımsal anlam ve rolleri benimsediğinden yola çıkar. Başka bir deyişle Cavell, ihtiyaçlarını karşılama şekli olarak dili kullanan hayvanlar için çaresizliğin nerdeyse kaçınılmaz bir durum olduğunu ileri sürer. Gündelik dil felsefesi, genel geçer değerlendirmelerimizi yaşadığımız bağlama tekrardan yerleştirerek öz-bilinci cesaretlendirecek bir tedavi rejimi sağlar (Cavell, 1981: 92). Cavell, Wittgenstein'in gündelik dil felsefesine yaptığı katkıları Freud'un psikanaliziyle kıyaslayarak şunları kaydeder:

"Gerek Freud gerek Wittgenstein kendimiz hakkında yarattığımız... aldatmacalar ya da kaçamadığımız... fantezilerin karşısında gerçek ihtiyaçlarımızın yaşadığı hezimetini açığa çıkarmaya çalışır. Böyle bir talihsizlik söylenen ve söylenmek istenen ya da niyet edilen arasında bir açmaz olduğu"

anlamına gelir. Her iki durumda da benliğimiz beklentilerimiz, eylemlerimiz ve arzu ve günahlarımızın dışa-vurdukları ile örtülür” (Cavell, 1981:92).

Böylece, insanların dil ile karşılaştığı gündelik dil felsefesini takip ederek insanlardan kelimelerinin ima ettiği anlam ve eylemlere karşı daha dikkatli olmasını talep eder.

Yerleşik dilin (ve ima edilen tercihlerin) ağırlığı bireylerin sıradan ihtiyaçlarının üzerine bindiğinde toplumsal yaşama has bir çaresizlik baş gösterir. Bu durum, yerleşik olanın insanların belirgin ihtiyaçlarına mükemmelen uymaması veya karşılayamamasından kaynaklanır. İçine doğmamıza rağmen; dil, kim olduğumuzu, ne istediğimizi ve neden öyle yaptığımızı açıklayarak, bizim tarafımızdan sürekli eve geri getirilir. Veblen, (yalnızca iktisatçıların değil; potansiyel olarak hepimizin) ticari toplum dilinin çalışkan birer öğrencisi olduğumuzu belirtir. İroni aracılığıyla, ekonomik dilin araçlarıyla - örn. rasyonel, verimli, bilinçli tercih v.s- konuşmuş gibi yaptığımız anlamlar ile gündelik dil tarafından yaratılmış anlamların ekonomik bağımsızlığa yöneltilmesi arasındaki boşluğa dikkat çekerek söz konusu çaresizliği soruşturmaya açar. Ticari toplumumuzdaki temel karışıklık, zorunlu ve artık (değer ç.n.) arasındadır. Veblen giyinme, yiyecek, haberler, eğitim ve iş gibi gündelik gereksinimlerden örnekler vererek bunların her birinden ticarileşmiş ibareler, ironik nesnelere yaratır.² Her durumda asıl mesele gerçekten ihtiyaç duyduğumuz hakkında şüpheleri arttırmaktır. Veblen' e göre; bu karışıklığa sebep olan çaresizlik, paranın kullanımında haksız ayrımların işletildiği ve yaratıldığı kültürel olarak koşullanmış bir mecburiyetten doğar. Aşağıdaki alıntı Veblen'in ticari toplumun nasıl hoşnutsuzluk ve gerginlik yarattığını en iyi anlatan ifadelerindedir.

“Mülk sahibi olmak (eskiden fiziksel cesaretin olduğu gibi) itibar kaynağı haline geldiğinde, öz saygı dediğimiz memnuniyet durumunun gerçekleşmesi için gerekli bir koşul haline alır... Fakat insan ne kadar hızlı yeni kazançlar yaratırsa yaratsın, yeni standart eskilerin sağladığı kayda değer tatmini yaratamaz... Yaptığı karşılaştırmalar kendisi için aşırı olumsuz olduğu sürece, normal, ortalama bireyin halinden memnun olmayan bir şekilde yaşamaya oldukça müzminleşecek ve toplumun ekonomik standartlarına ulaştığı zaman dahi.. bu müzmin memnuniyetsizlik bireyin kendisi ve ortalama standartlar arasındaki mesafenin giderek açılması için sürekli bir gerilimin doğmasına sebep olacaktır” (Veblen, 1975B:31).

Ortodoks iktisatçıların ticari toplumun gündelik yaşamdaki kelime ve anlamlardan kaçındığını açıkça ortaya koyan Veblen, onların gündelik ekonomik yaşam içinde “gerçekten” nelerin olup bittiğini açıklamakta net bir fikre sahip olmadığını belirtir. Bu durum Veblen'in iktisadi bir toplumun ihtiyaçlarının ironisi

² Veblen'in yemek ve giyinme hakkındaki değerlendirmeleri için bknz. Veblen (sırasıyla 1975B, IV ve VII bölüm) ve haberler ve periyodik baskı hakkındaki değerlendirmeleri için Bknz. Veblen (1975A: 384-391, eğitim hakkındaki değerlendirmeleri için (1965) ve çalışma için Veblen (1919A)

üzerinde temellendirdiği Aylak Sınıfın Teorisi kitabında kullandığı dilin Cummings tarafından eleştirilmesine verdiği küstah yanıtta görülebilir. Veblen, Cummings'in kendisinin kelimelerin anlamları arasında gerçekleştirdiği eğlenceli yolculuk hakkında yaptığı yorumları, anlam katmanları arasında gezinen ironi ve diğer edebi araçlara ya çok az yer veren ya da hiç yer vermeyen sosyal bilimcilerin kısır metodolojik repertuarlarının bir göstergesi olarak değerlendirmiştir (Veblen, 1964A: 29-31).

İş kültürü hakkında yaptığı ironik tasvir Veblen'i pek çok İngilizce profesörüne sevdirirken, pek çok iktisatçının da ondan soğumasına sebep olmuştur. Onun tarzı, iktisatçıların gönülsüzce itiraf edebileceği gibi, iyi bir satir yaratabilir ancak iyi ekonomik analizler ortaya koymaz. Bazıları, örn. iktisatçılar, Veblen'deki ironinin yaklaşımının felsefi ve metodolojik önemine gölge düşüren bir ciddiyetsizlikle çeliştiğini düşünebilir. Hâlbuki Veblen'in ellerinde ironi, analitik bir vasıta. Marx'ın analizlerine tarihin teolojik yorumunun rehberlik etmesi gibi Vebleninkilere de ironi rehberlik eder.

4. Çaresizlik ve İş Kültüründeki İkilik

Veblen ironiyi iş kültürünün gelişim sürecinde ortaya çıkan bir ikiliğin toplumsal ve psikolojik sonuçlarını ifade etme aracı olarak görür. Onun felsefesinde, kurumsal açıdan iş ve endüstri arasındaki bölünmüşlük insan yaşantısındaki zorunlu bir psikolojik çatışmayı yansıtır. İnsanın biyolojik ve sembolik benliği arasındaki çatışmanın sonucu olarak tanımlayabileceğimiz bu psikolojik gerilim, on dokuzuncu yüz yıl boyunca Alman Felsefesinin zihnini meşgul etmiş ve varoluşçu felsefede merkezi bir konum işgal etmiştir.³ Sonsuz olan sembolik arzularımızla sınırlı biyolojik yaşantımız arasında yaşanan daimi gerginliğin bir sonucu olarak absürt varoluş kaçınılmazdır. Thomas Hanna, Kierkegaard, Nietzsche ve Camus gibi varoluşçuların ironik bilinci bireyler için iki taraftan birinden vazgeçmeden bu mutlak iç çatışmayı yaşatmanın tek yolu olarak gördüklerini ileri sürer (Hanna, 1962: bölüm13)

Veblen'e göre, toplumsal ve psikolojik davranışın iki farklı türüne dahil olan iş kültüründe tek bir bağlantı noktası vardır. Bu bağlantı noktasının bir tarafı, iştir. Veblen için iş, kişisel refahı arttıracak anlamlı bir arayış şeklinde kendini yansıtan insanın kendini-abartma (self-aggrandising) güdüsünün çağdaş sembolik bir temsili demektir (Veblen, 1975A: bölüm 3). Başka bir deyişle işin kurumsallaşması kendini ölümsüz sembolik bir dünya olarak sunar ve finansal sermayenin dolaşımı bağlamında insanın kendini-abartma dürtüsü

³Becker'in dil tanımını varoluşun iki kutbunu açıklama maksadıyla kullanıyorum. Biyolojik/sembolik kavram çifti yerine sınırlı/sonsuz çiftini ya da insan oğlunun sahip olduğu fiziksel ve ruhsal farkındalığının istisnai karışımını ifade edecek bir kavram çifti de kullanılabilir. Bknz. Becker (1973, 3. ve 4. kısım). Alman felsefesindeki temel insan yaşamında söz konusu tartışmanın önemini inceleyen birkaç çalışma için bknz. Tucker (1972, 1 ve 3. kısım) ve Barret (1962, 1. kısım)

şeklinde ortaya çıkar (P-M-P, (para-meta- para ç.n.)).⁴ Söz konusu buluşma noktasının diğer yanı ise endüstridir. Veblen'e göre endüstri yalnızca makineler ve mühendislerden ibaret değildir; endüstri sınırlı biyolojik doğamızda yankılanan bir zanaatkârlık güdüsüdür. Zanaat, muktedir insanın bilim, neden-sonuç çıkarımı ve pratik becerileri ile ilgili olması kadar kendi sınırları ile karşı karşıya gelmesidir. Varoluşçu bir ifadeyle, zanaatkârlık dürtüsü insan doğasının sınırlılığını deneyimlemeye öncülük eder.

Bunu söylemek endüstri ve teknolojiyi, insanın insan-dışı dünyayı kendi amaçlarına boyun eğdirmekteki temel aracı olarak gören malum geleneksel düşünceyi tekrar etmek olduğundan inanılmaz gelebilir. Teknolojik kibrimizi bir an için bir kenara bırakırsak hakikat, teknolojiden çıkaracağımız derslerden birinin insanın sınırlılığını açığa çıkarmak olduğunu ileri süren Veblenci ironiye dikkat etmemizi talep edecektir; teknoloji, bizi insanın duygu ve düşüncelerinin amaçlarını etkileyemediği sınır ötesi bir durumla tanımlar (Veblen, 1964: 52-59). Teknolojinin neler yapabileceğimizi göstermesi ile kolaylıkla şımarığımız için onun aynı zamanda neleri yapamayacağımızı da anlattığını hatırlamak için çaba sarf etmemiz gerekmektedir. Bu durumu itiraf etmek oldukça zordur ve işin endüstri üzerindeki etkisi ya da insanın kendini abartma dürtüsünün iş kültürü içindeki zanaatkârlık dürtüsünü tetiklemesi nedeniyle giderek zorlaşmaktadır.

Veblen değer teorisi ve iş kültürünün söz konusu boyutları arasındaki ilişki üzerine çok kafa patlatmış ve öncekinin sonrakinden kaçışın entelektüel bir aracı olduğu sonucuna varmıştır. Hâlbuki Adam Smith'den beri iktisatçılar arasında ekonomik açıklamalarda değer teorisine ayrıcalıklı bir konum vermek giderek yaygınlık kazanmış bir eğilimdir. Veblen iş kültürünün kurumsal örüntü ve ahengi çerçevesinde bir analiz geliştirmek yerine bu değer teorisi merkezinde kalmayı tercih eden iktisatçılara daima itiraz etmiştir.

Veblen'e göre; işin endüstriyi işlettiğini gösteren, finans sermayesinin dolaşımının kurumsal gerçekliğidir. Satışların ekonomik hedefleri doğrultusunda tacirler üretim kadar mübadeleyi de kontrol ettiği müddetçe toplumun teknolojik birikiminden yararlanmak alım ve satım üzerinde toplanır. Endüstri ve teknoloji, ticari yaşamın kuralları altında hizmet işlevinden uzaklaşır, amaçların sınırlarını belirlemekteki psikolojik rolünü kaybeder ve yatırım teşebbüslerinin kendini-abartma faaliyetine karışır. Teknolojik hizmet, iş yaşamının satılabilirliğin nihai seviyenin hizmetçisi haline gelir.

Veblen'in gözleri ile bakıldığında iktisat, teknolojik hizmetlerin yaşamsal zenginliklerin dalaveresini destekleyen bir saçmalık alanı haline gelmiştir. Bu

⁴ Okuyucu Marx'ın finansal sermayenin dolaşımına getirdiği ünlü formülü hatırlayacaktır. Veblen sermaye dolaşımını Marx'inkinden daha farklı bir toplumsal ve ekonomik bağlamda incelemesine rağmen bu formül, Veblen'in Batılı para alışkanlıklarının ekonomimiz hakkında önemli bilgiler ortaya koyduğuna dair yaygın bir uzlaşma fikriyle ilişkilendirilmiştir. Sermaye dolaşımının rehberlik ettiği davranışların psikolojik karakterine dair kışkırtıcı bir analiz için Bknz. Norman O. Brown, 1959, XV. kısım

saçmalığın Veblen nezdindeki başlıca örneklerinden biri, siyasal ve entelektüel yaratıcılığa hizmet edecek baskı teknolojisindeki potansiyelin yayın sektörünün hegemonyasınınca çökertilmesidir. İşin kılavuzluğunda Veblen şunu gözlemlemiştir:

“Editörün birinci vazifesi, okuyucunun duygularını önceden kestirmek, ona inanmak isteyeceği şeyler anlatmaktır... Dergilerin edebi içeriği reklam sayfalarını okuyucuya ne kadar iyi sunduğu ile bağlantılıdır.”

Sonuçta, baskının içeriği şöyle biçimlenir:

“Anlamsızlık demeyelim ama masumiyet, ve emsaliyet (edifying), dedikodu bir iyimserlik arkaik ideallerin, kaba saba tavırların ve mirasyedi arzuların sürdürülmesine katkıda bulunur ve vatanperverliğin ve sporseverliğin aptalca biçimlerini telkin eder.” (Veblen, 1975A, pp. 390-391)

Veblen’in ironik üslubunun teşhir ettiği gibi, baskı teknolojimize beslediğimiz düşüncesiz gurur, kâr etmeyi amaçlayan kötü bir kültürel özentiye (boosterism) dönüşür. Baskı teknolojisinin anlamın aktarımı ve yaratımı ile ilgili olduğunu düşünmeyi isteriz fakat o, finans sermayesinin iş kültürü içinde talep artışına göre yatırım yapabileceği mallardan biridir. Veblen’in bizim yere göğe sığdıramadığımız endüstriyel başarılarımızın arkasındaki yatırım motivasyonunu ve bu motivasyonun başarıların hizmet imkânını nasıl baltaladığını gösteren acımasız yaklaşımı, onu gündelik yaşamda karşılaştığımız saçmalıkları göstermekte bir üstat kılar.

Veblen’i okuduktan sonra insan, güvenli ve akli başında bir dünyada kendini gösteren *homo absurdus*’un her yerdeki varlığı tarafından kuşatıldığını hisseder. Aynı zamanda birçok ekonomi öğrencisinin bu tipin tuhaflıklarını nasıl iskaladığını görünce dehşete kapılır. Kişisel düzeyde, anlamın yok olmaya bağlandığı bir dünyada anlam aramayı sürdürecektir sebepler endişe vericidir. Çaresizliğin muhtemelen dipsiz olan kuyusundan Veblen’in önerdiği çıkış yolu, takip ettiği yöntemde görülebilir: saçmalığın ve bununla birlikte ironik bilinç aracılığıyla yaşamdaki güncel imkânların farkındalığını devam ettirmek. Örneğin Veblen, sosyalizmin iş kültürü içindeki bir takım saçmalıkların üstesinden gelme yeteneği hakkında bir spekülasyona giriştiğinde sosyalizmi saçmalık probleminin nihai çözümü olarak telakki etmez. O, yalnızca anayasal demokrasinin ilkelerini ekonomik ilişkilere uygulamanın kendini-abartma davranışının zararlı etkilerini azaltacağını söyler; yoksa bu dürtünün insan ilişkilerinden tamamen silineceğine inanmaz (Veblen, 1919D: 399, 406-408)

Bu çalışmanın kapsamı çerçevesinde, Veblen’in iş kültüründeki dikotomiye yönelik değerlendirmesi hakkındaki yorumumda ilgi çekici bir sosyal psikolojik veçhe bulunduğu ortadadır. Özellikle benim biyolojik ve sembolik benliğin arasındaki fark dediğim sorunsalı inceleyen bir psikolog olarak Otto Rank’in çalışmaları tam da bu konuyla ilgilidir. Freud’un erken dönem çömezlerinden biri olan Rank, aslında Freudcu analizlerden nevroz, sanatçı

psikolojisi ve sosyal psikoloji sorununu irdelediği için ayrılmıştır. Son dönem (1930) yazılarının bazılarında, bir yandan gerçekliğimizin (biyolojik ölümlülüğümüz) diğer yandansa bilinçli düşünme (sınırsız sembolik uslamlama imkânı) yeteneğimizin ortak zemininde açığa çıkan beşeri bilmeceyi tartışmıştır. Rank, psikolojik sağlığın, her şeyden çok, gerçek-dışının makuliyetine (reasoableness) duyulan inancın eseri olan kültürel pratiklerden yayılan sürekli bir tehdit altında bulunduğu inanır (Rank, 1958, s. 17-61). Ben bunu Veblen'in iş kültürüne ilişkin yaptığı çıkarımların açık ve net bir özeti olarak değerlendiriyorum.

5. Baudrillard, Veblen ve Marx

Veblen'in sosyo-ekonomik analizlerindeki yenilikçi yaklaşımını öven Baudrillard, Marx'ın Veblenvari eleştirisi dahilinde kendi değerlendirmelerini ortaya koyar.⁵ Baudrillard'ın Marxizm'e yönelttiği temel itiraz, piyasa ekonomisinin nihai hali olarak klasik iktisatçıların insan emeğine ve ürününe özel bir yer veren anlayışı içindeki aksaklıklar noktasındadır. Baudrillard, Marx'ın emek-değer teorisini, piyasa ilişkilerinin mutlak değer mübadelesini belirlemek için kullanmasından yakınıdır. Veblen gibi Baudrillard da piyasa işlemlerinin, değer-biçmenin soyut eylemleri içinde değil; finans sermayesinin dolaşımındaki kurumsal gereksinimler içinde belirlendiğini düşünür (Baudrillard, 1975, s. 22-33). Marx, bu ihtiyaçların önemini ticari toplumla uyumunu klasik meslektaşlarından daha fazla göz önüne alsa da kapitalizmin sömürücü doğasını açıklamak adına bunların rolünü tersine çevirmiş ve değer teorisine teslim olmuştur (Marx, 1967, Cilt: I, bölüm 7-11). Baudrillard'a göre; Marx kapitalizmi sosyalizmin nihai gaye olduğu kendi teolojik projesine uydurmak için değer teorisi hakkında dar görüşlü bir tavrı benimser (Baudrillard, 1975: 56-60).

Baudrillard, Marxizm'in iş kültürünün gerçekliğinden kaçmakta iki yol benimsediğini söyler. Birincisi, her ne kadar sömürücü sonuçları olsa da iş kültüründe finans sermayesinin dolaşımını makul karşılamış ve tüketici ihtiyaçlarının yaratımında görüleceği üzere sermayenin ekonomik yaşantıları manipüle eden bütün araçlarını göz ardı etmiştir. İkincisi, insanlara mevcut kötülüklerin zamanla düzeleceğini telkin ederek sabır hakkında yanlış bir ahlak yaratmıştır. Marxizm'in her iki yolu da iş kültürünün gündelik saçmalığından bir kaçış sağlar. Değer teorisi bir yandan Marx'ı değişim değerinin ve üretim şeklinin kültürel temellerinin (üretim ilişkilerinin belirlenmesi) tamamen keyfi hareket ettiğini kabul etmekten alıkoyar. Diğer yandansa onun sosyalizm sonuçlu tarihsel ilerleme masalından oluşan teolojisi, bireylerin kendilerini şimdi ve burada nasıl ifade edebileceği sorusunu ört bas eder.

Baudrillard'ı Marxizm'de en çok rahatsız eden şey, şimdideki sorunların gelecekte değişerek çözüleceğine duyulan inançtır. Bu bağlamda onun

⁵Baudrillard'ın Marx'ın ekonomik analizlerine yönelik eleştirisi ve Veblen hakkındaki bir değerlendirmesi için Bknz. Baudrillard (1981, s. 31-3, 75-7)

Marxizm'e yanıtı geleceğin saçmalığı çözemeyeceği şeklindedir (Baudrillard, 1975: 164-166). Aslında insanlar, şimdi ve buradaki çaresizliğe karşı isyan etmelidir. Marx'ın kapitalizm analizleri canlı emeği ölü emeğe nasıl zincirlediyse sosyalizm analizleri de canlı emeği doğmamış çocukların muhtemel özgürlüğüne öyle zincirlemektedir. Daha iyi ifade edersek, Baudrillard değer teorisinin ve tarihsel teolojinin kavramsal deli gömleğini üzerimizden çıkarmamız ve şimdideki benliklerimize seslenmemiz gerektiğini söyler.

6. Sonuç

Gerek Veblen gerek Baudrillard, yüz yıllardır yapılan benlik analizlerinden sonra Batı toplumunun kendi gerçek doğasını hala anlayamadığı saçmalık durumunu ele alır. İki düşünür de bu anlayışsızlık karşısında iktisatçıların daha fazla sorumluluk alması gerektiği konusunda ısrarcıdır. Bununla birlikte eğer insanların karşılaştıkları saçmalık karşısında çaresizliğe düştükleri gerçek değilse; iktisatçıların firar araçlarından uzaklaşması gibi bir durum da söz konusu değildir. İnsanlar dünyanın otoritelerce belirlenmiş anlamına güvendikleri ve kendilerine has anlamlar yaratma sorumluluğundan kaydardığı müddetçe entelektüel uzmanlara duyulan güven gerçekte bir firar şekli olmaktadır. Hepimiz artık insanların değer teorisinin gerçekleriyle meşgul olan iktisat otoritelerinden kaçtığı bir çıkmazda bulunuyoruz.

Günümüzde iktisatçılar homo absurdus'un hikmetlerini nasıl daha iyi öğretebilirler? Bu çalışmada Marx'a yönelttiğimiz eleştirilere rağmen onun çalışmalarında, Camus'un belirttiği gibi, ruhsal bir tepki, Veblen'in tarif ettiği şekliyle Ortodoks iktisada duyulan bir hoşnutsuzluk göze çarpmaktadır. Camus, Marx'ı hayatın saçmalığını, son tahlilde, göz ardı ettiği için eleştirse de onun hakkında şunları söylemeden edemez:

"Marx, imtiyazların imtiyazlaşmasının tanrısal bir durum olmadığını ve mülkiyetin ebedi bir hak olmadığını bize hatırlatmıştır. Temiz bir vicdana sahip olma hakkı olmayanlara kötü bir vicdan vermiş ve bir sınıfın yalnızca herhangi bir asaletten yoksun sıradan bir toplumun sonunu getirmekte çok fazla güç kullanmasından dolayı suçlanmasını eşi benzeri görülmemiş bir vukufiyetle eleştirmiştir." (Camus, 1964, s.207)

Aynı şey Veblen için de söylenebilir. Fakat Marx'ın aksine Veblen, saçmalığın olmadığı bir hayat görüşü eşliğinde kendi mutlak görüşlerini aşmaya çalışmaz. Aksine bize saçmalığın karşısında ironik bir gerilimi sürdürmeyi, gündelik yaşamın çılgınlığını açığa çıkarmayı ve kurumların gizli planlarını teşhir etmeyi kalıcı bir görev olarak kabul etmeyi telkin eder (Aron, 1951, s.241).

Kaynakça

- Aaron, D. 1951. *Men of Good Hope*, New York, Oxford University Press
- Barrett, W. 1962. *Irrational Man*, New York, Anchor Books
- Baudrillard, J. 1975. *The Mirror of Production*, St Louis, Missouri, Telos (*Üretim'in Aynası*, terc. Oğuz Adanır, Dokuz Eylül Yayınları, 1998)
- Baudrillard, J. 1981. *For a Critique of the Political Economy of the Sign*, St Louis, Missouri, Telos (*Gösterge Ekonomipolitiği Hakkında Bir Eleştiri*, terc. Oğuz Adanır- Ali Bilgin, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2009)
- Becker, E. 1973. *The Denial of Death*, New York, The Free Press
- Brown, N. O. 1959. *Life Against Death*, Middletown, Conn., Wesleyan University Press (*Ölüme Karşı Hayat*, terc. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, 1996)
- Camus, A. 1964. *The Rebel*, New York, Vintage
- Cavell, S. 1981. *The Senses of Walden, An Expanded Edition*, Chicago, University of Chicago Press
- Cavell, S. 1962. The availability of Wittgenstein's later philosophy, *The Philosophical Review*, no.71,67-93
- Dyer, A. W. 1995. 'Peirce, Veblen, Cavell, and Ordinary Language Economies', 1995'de Amerikan Felsefesi'nin Gelişimi Toplantısında sunulan bildiri, Bentley College, Waltham, Mass., 2-4 March Hanna, T. 1962. *The Lyrical Existentialists*. New York, Atheneum
- Marx, K. 1967. *Capital*, Engels, F. (ed.), New York, International Publishers
- Nietzsche, Friedrich. 1976. *Twilight of the Idols*, in Kaufman, W. (ed.), *The Portable Nietzsche*, New York, Penguin (*Putların Alacakaranlığı*, terc. İsmet Zeki Eyüboğlu, Say Yayınları, 2002)
- Polanyi, K. 1944. *The Great Transformation*, New York, Rinehart (*Büyük Dönüşüm*, terc. Ayşe Buğra, İletişim Yayınları, 2010)
- Rank, O. 1958. Psychology and social change, *Beyond Psychology*, New York, Dover
- Smith, A. 1976. *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, Edwin Cannan (ed.), Chicago, University of Chicago Press (*Milletlerin Zenginliği*, terc. Haldun Derin, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2012)
- Tucker, R. 1972. *Philosophy and Myth in Karl Marx*, 2nd edn, Cambridge, Cambridge University Press
- Veblen, T. 1919A. Industrial and pecuniary employments, *The Place of Science in Modern Civilisation*, New York, Huebsch
- Veblen, T. 1919B. The limitations of marginal utility, *The Place of Science in Modern Civilisation*, New York, Huebsch
- Veblen, T. 1919C. The preconceptions of economic science, *The Place of Science in Modern Civilisation*, New York, Huebsch

- Veblen, T. 1919D. Some neglected points in the theory of socialism, *The Place of Science in Modern Civilisation*, New York, Huebsch
- Veblen, T. 1964A. Mr. Cummings's strictures on 'the theory of the leisure class', in Leon Ardzrooni (ed.), *Essays in Our Changing Order*, New York, Augustus M. Kelley
- Veblen, T. 1964B. *The Instinct of Workmanship*, reprint, New York, Augustus M. Kelley
- Veblen, T. 1965. *The Higher Learning in America*, reprint, New York, Augustus M. Kelley
- Veblen, T. 1975A. *The Theory of Business Enterprise*, reprint, New York, Augustus M. Kelley
- Veblen, T. 1975B. *The Theory of the Leisure Class*, reprint, New York, Augustus M. Kelley (Aylak Sınıfın Teorisi, terc. Zeynep Gültekin-Cumhur Atay, Babil Yayınları, 2005)